muammoli vaziyatlar va keyslar talabalarga real maktab muhitidagi pedagogik qiyinchiliklarni modellashtirish hamda ularning samarali lingvistik va ijtimoiy yechimlarini birgalikda ishlab chiqish ko‘nikmasini mustahkamladi [7].

XULOSA. Olib borilgan tadqiqot natijalari bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda kollaborativ ta’lim muhitining o‘rni beqiyos ekanligini to‘liq isbotladi [1, 5]. An’anaviy dars shakllaridan farqli o‘laroq, o‘zaro hamkorlik, jamoaviy mas’uliyat va tengdoshlararo muloqotga asoslangan ta’lim modeli talabalarning kasbiy-kommunikativ faolligini oshirish, ulardagi lisoniy va psixologik to‘siqlarni bartaraf etish hamda jamoada ishlash madaniyatini yuksaltirishning eng ta’sirchan omili sifatida namoyon bo‘ladi [2, 6]. Tajriba-sinov ishlarida qo‘llanilgan “Jigsaw”, “Peer-teaching” hamda raqamli resurslar bilan boyitilgan loyiha metodlari bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat chet tili vositasida axborot almashish, balki bo‘lajak sinf jamoasini boshqarish, pedagogik nizolarni hal qilish va empatiya ko‘rsatish salohiyatini sezilarli darajada kengaytirdi [3, 7].

Tadqiqot xulosalari asosida oliy pedagogik ta’lim amaliyoti uchun bir qator tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, chet tili o‘qitish metodikasi va amaliy ingliz tili fanlari o‘quv dasturlariga kollaborativ ta’lim texnologiyalarini tizimli modullar sifatida integratsiyalash; ikkinchidan, talabalarning kommunikativ o‘sishini baholashda faqat lisoniy testlar bilan cheklanmasdan, jamoaviy loyihalar, o‘zaro baholash va keys yechimlariga asoslangan ko‘p komponentli diagnostika tizimini joriy etish; uchinchidan, darsdan tashqari jarayonlarda ham talabalarning raqamli kollaborativ platformalarda hamkorlikda ishlashini muntazam rag‘batlantirish lozim [4, 8]. Mazkur metodik tavsiyalarning keng tatbiq etilishi respublikamiz umumta’lim va kasb-hunar maktablari uchun zamonaviy tafakkurga ega, ijtimoiy faol va yuqori kommunikativ madaniyatli raqobatbardosh ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Jalolov J.J., Mahkamova G.T., Ashurov Sh.S.** Chet tili o‘qitish metodikasi: Darslik. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. - 432 b.

2. **Muslimov N.A., Qo‘ysinov O.A.** Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning zamonaviy texnologiyalari. - Toshkent: Fan, 2014. - 210 b.

3. **Richards J.C., Rodgers T.S.** Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd Edition. - Cambridge: Cambridge University Press, 2014. - 410 p.

4. **Johnson D.W., Johnson R.T., Smith K.A.** Cooperative Learning: Improving University Instruction by Basing Practice on Several Decades of Research // Journal on Excellence in College Teaching. - 2014. - Vol. 25. - P. 85-118.

5. **Barkley E.F., Cross K.P., Major C.H.** Collaborative Learning Techniques: A Handbook for College Faculty. 2nd Edition. - San Francisco: Jossey-Bass, 2014. - 416 p.

6. **Dillenbourg P.** What do you mean by collaborative learning? // Collaborative-learning: Cognitive and Computational Approaches. - Oxford: Elsevier, 2002. - P. 1-19.

7. **Xodjamqulov U.N.** Pedagogik ta’lim klasteri: ilmiy-nazariy asoslari va amaliyoti. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. - 280 b.

8. **Scrivener J. Learning Teaching:** The Essential Guide to English Language Teaching. 3rd Edition. - Oxford: Macmillan Education, 2011. - 416 p.

QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.198

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING REFLEKSIV POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH MODELINI LOYIHALASH BOSQICHLARI

Z.Sh.Qarshiyeva
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi
“Pedagogika” kafedrasi dotsenti
Elektron pochta: *qarshiyevazulfiya07@gmail.com ,*
tel: (99890) 657-19-72

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modelini loyihalashning nazariy-metodologik asoslari va izchil bosqichlari tahlil qilinadi. Refleksiv pozitsiya shaxsiy tajribaga tayangan, kasbiy faoliyatda namoyon bo‘ladigan munosabatlar tizimi sifatida talqin etiladi. Tizimli yondashuv asosida modelni loyihalashning tizim tahlili, model sintezi hamda modelning real pedagogik jarayonga muvofiqligini baholash bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, modellashtirish algoritmi, modelning maqsadli, nazariy-metodologik, mazmunli-jarayonli va natijaviy bloklari, ularning o‘zaro aloqasi ochib beriladi. Refleksiv, tizimli, aksiologik va shaxsiy-faoliyatli yondashuvlarning metodologik imkoniyatlari, pedagogik shart-sharoitlar hamda diagnostik mezonlar asoslanadi.

Kalit so‘zlar: refleksiya, refleksiv pozitsiya, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik modellashtirish, model, tizimli yondashuv, aksiologik yondashuv, shaxsiy-faoliyatli yondashuv, pedagogik shart-sharoit, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы и последовательные этапы проектирования модели развития рефлексивной позиции будущих учителей. Рефлексивная позиция рассматривается как система отношений, основанная на личном опыте и проявляющаяся в профессиональной деятельности. На основе системного подхода раскрываются этапы системного анализа, синтеза модели и оценки ее соответствия реальному педагогическому процессу. Представлены алгоритм моделирования, целевой, теоретико-методологический, содержательно-процессуальный и результативный блоки модели, а также их взаимосвязь.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивная позиция, будущий учитель, педагогическое моделирование, модель, системный подход, аксиологический подход, личностно-деятельностный подход, педагогические условия.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations and sequential stages of designing a model for developing the reflective position of prospective teachers. Reflective position is interpreted as a system of attitudes grounded in personal

experience and manifested in professional activity. Based on the systems approach, the stages of system analysis, model synthesis, and assessment of the model’s correspondence to the actual pedagogical process are discussed. The modelling algorithm and the model’s target, theoretical-methodological, content-process, and outcome blocks are explained, along with their interrelations.

Keywords: reflection, reflective position, prospective teacher, pedagogical modelling, model, systems approach, axiological approach, personal-activity approach, pedagogical conditions.

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri – ta’limiy vaziyatlarni mustaqil va oqilona baholay oladigan, pedagogik jarayonni maqsadga muvofiq loyihalashtiradigan, o‘z qarorlari va faoliyati natijalari uchun mas’uliyatni zimmasiga oladigan o‘qituvchini tayyorlashdir. Bunday mutaxassis faqat fan mazmunini bilishi yoki metodik usullarni egallashi bilan cheklanmaydi. U o‘zining kasbiy qarashlari, qadriyatlari, xatti-harakatlari va o‘quvchilar bilan munosabatlarini muntazam tahlil qila olishi, zarur holatlarda ularni qayta ko‘rib chiqishi lozim.

Pedagogik faoliyatning murakkabligi o‘qituvchidan doimiy ravishda o‘z faoliyatiga nisbatan tahliliy munosabatda bo‘lishni talab etadi. Dars jarayonida kutilmagan vaziyatning yuzaga kelishi, o‘quvchining individual ehtiyojlari, sinfdagi o‘zaro munosabatlar, ta’lim natijalaridagi farqlar pedagogik qarorlarni qayta baholash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu ma’noda refleksiya o‘qituvchining kasbiy o‘sishi, o‘z-o‘zini boshqarishi va pedagogik faoliyatini takomillashtirishining muhim mexanizmi hisoblanadi.

Refleksiv pozitsiya shaxsiy tajribaga asoslangan hamda faoliyatda namoyon bo‘ladigan shaxsga oid munosabatlar tizimi sifatida izohlanadi. Unda refleksiv pozitsiyani rivojlantirish jarayoni oliy ta’limdagi kasbiy tayyorgarlikning mustaqil, lekin umumiy ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘liq tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. Mazkur yondashuv modelni loyihalashda maqsad, mazmun, metod, vosita, pedagogik shart-sharoit va kutiladigan natijalarni o‘zaro muvofiqlashtirishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi – bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modelini loyihalash bosqichlarini tizimli ravishda tahlil qilish, model tarkibiy bloklarining mazmunini ochib berish va ularni amalga oshirishning pedagogik-metodik asoslarini izohlashdan iborat.

TADQIQOT VAZIFALARI

Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi: refleksiv pozitsiya va pedagogik modellashtirish tushunchalarining mazmunini aniqlashtirish; modelni loyihalashning tizimli bosqichlarini tavsiflash; loyihalash algoritmini izchil yoritish; modelning tarkibiy bloklari va metodologik yondashuvlari o‘rtasidagi aloqadorlikni ochish; modelni amalga oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar hamda natijalarni baholash yo‘nalishlarini asoslash.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik modellashtirish murakkab ta’limiy hodisalarni yaxlit holda anglash, ularning muhim tarkibiy qismlari va o‘zaro aloqalarini aniqlash imkonini beradigan nazariy usullardan biridir. Model o‘rganilayotgan obyektning muhim xususiyatlarini soddalashtirilgan, tizimlashtirilgan va ko‘rgazmali shaklda ifodalaydi. U asl hodisaning aynan nusxasi emas, balki tadqiqot maqsadiga muvofiq tanlangan jihatlarini aks ettiruvchi ilmiy konstruksiyadir.

Yondashuvlarda model ma’lum xususiyatlarga ega bo‘lgan aniq tuzilma, original tizimning muhim belgilarini takrorlaydigan obyektlar va belgilar majmui, shuningdek, o‘rganilayotgan jarayonning tuzilishi, xususiyatlari va munosabatlarini soddalashtirilgan shaklda aks ettiruvchi namuna sifatida tavsiflanadi. Modellashtirish esa real yoki ideal modellar yordamida jarayon va holatlarni o‘rganishning nazariy usuli sifatida talqin etiladi.

Pedagogik modelni yaratishda tizimlilik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki refleksiv pozitsiya alohida bir ko‘nikma emas, balki motivatsiya, qadriyatlar, bilim, o‘z faoliyatini tahlil qilish va uni takomillashtirishga tayyorlik kabi o‘zaro bog‘liq jihatlarning birligidir. Shu sababli modelda maqsad, metodologik asos, mazmun, faoliyat shakllari, pedagogik shart-sharoitlar va natijalar o‘zaro muvofiqlikda aks etishi lozim.

Refleksiv pozitsiyani rivojlantirishning metodologik asoslari sifatida refleksiv, tizimli, aksiologik va shaxsiy-faoliyatli yondashuvlar ajratib ko‘rsatilgan. Refleksiv yondashuv o‘z faoliyatiga tashqi nuqtayi nazardan qarash, erishilgan natijalarni maqsad bilan taqqoslash va keyingi faoliyatni qayta loyihalashga yo‘naltiradi. Tizimli yondashuv komponentlar yaxlitligi va ular orasidagi funksional bog‘lanishni ta’minlaydi. Aksiologik yondashuv pedagogik faoliyatning insonparvarlik va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan mazmunini belgilaydi. Shaxsiy-faoliyatli yondashuv esa talabaning subyekt sifatidagi faolligi, mustaqilligi va shaxsiy tajribasiga tayanadi.

Mazkur yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, modelning turli tomonlarini to‘ldiradi. Refleksivlik o‘z-o‘zini anglash mexanizmini, tizimlilik tarkibiy uyg‘unlikni, aksiologiklik kasbiy qadriyatlar yo‘nalishini, shaxsiy-faoliyatlilik esa rivojlanishning faol subyektini belgilaydi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Refleksiv pozitsiyani rivojlantirish modeli, uni loyihalash bosqichlari, metodologik yondashuvlar, pedagogik shart-sharoitlar, interfaol metodlar va refleksiyani rivojlantirish mashqlariga oid qismlari o‘rganildi.

Tahlil jarayonida nazariy tahlil, mazmuniy tahlil, tizimlashtirish, tasniflash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Dastlab refleksiv pozitsiyaning mazmuni va uning tarkibiy komponentlari ajratildi. Keyin modelni loyihalashning uch bosqichli tizimli mantig‘i – tizim tahlili, model sintezi va modelning tizimga muvofiqligini baholash – ko‘rib chiqildi. Shundan so‘ng qo‘llanmada taklif etilgan yetti qadamli loyihalash algoritmi model bloklari bilan bog‘liq holda izohlandi.

Tadqiqot nazariy-metodik tahlil xarakteriga ega.

REFLEKSIV POZITSIYANING MAZMUNI

Refleksiv pozitsiya bo‘lajak o‘qituvchining o‘ziga, tanlagan kasbiga, pedagogik munosabat ishtirokchilariga, pedagogika faniga va o‘quv-kasbiy faoliyatiga nisbatan ongli

munosabatini ifodalaydi. U shaxsning faqat o‘z xatti-harakatini kuzatishi bilan cheklanmaydi; o‘z qarorlarining sabablarini anglash, ularning oqibatlarini baholash, boshqa subyektlarning nuqtayi nazarini tushunish va kelgusi faoliyatini maqsadli o‘zgartirishni ham qamrab oladi.

Manbada refleksiv pozitsiyaning rivojlanganligi motivatsion-qadriyatli, kognitiv va faoliyatli komponentlarning tarkib topganligi bilan bog‘lanadi. Motivatsion-qadriyatli komponent kasbga ichki qiziqish, pedagogik burchni anglash va insonparvar qadriyatlarga sodiqlikni; kognitiv komponent refleksiya, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va o‘z faoliyatini anglashga oid bilimlarni; faoliyatli komponent esa o‘z-o‘zini nazorat qilish, baholash, boshqarish va faoliyatni qayta loyihalash ko‘nikmalarini ifodalaydi.

MODELNI LOYIHALASHNING TIZIMLI BOSQICHLARI

Bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modelini yaratishda tizimli yondashuv uch asosiy bosqichni nazarda tutadi: birinchi bosqich – tizim tahlili; ikkinchi bosqich – model sintezi; uchinchi bosqich – modelning o‘rganilayotgan tizimga muvofiqligini baholash. Ushbu bosqichlar ketma-ket amalga oshiriladi, biroq ularning orasida qayta aloqa mavjud: muvofiqlikni tekshirish jarayonida aniqlangan kamchiliklar model elementlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilishi mumkin.

BIRINCHI BOSQICH – TIZIM TAHLILI

Tizim tahlilining vazifasi o‘rganilayotgan pedagogik hodisani yaxlit holda aniqlash, uning chegaralari, maqsadi, subyektlari, tarkibiy qismlari va ular o‘rtasidagi aloqalarni belgilashdan iborat. Mazkur bosqichda refleksiv pozitsiyani rivojlantirishga ehtiyoj tug‘diradigan kasbiy-pedagogik muammolar o‘rganiladi, mavjud tayyorgarlik jarayonining imkoniyatlari va cheklovlari aniqlanadi.

Tahlil jarayonida, avvalo, modellashtirilayotgan tizimning doirasi belgilanadi. Bu jarayonda obyekt – bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish jarayoni, predmet esa ushbu jarayonning modeli sifatida aniqlanadi. Keyingi qadamda modelning maqsadi va vazifalari shakllantiriladi. Maqsad boshqa barcha komponentlar uchun yo‘naltiruvchi asos bo‘lib xizmat qiladi; shu bois u kutiladigan natija bilan aniq bog‘lanishi kerak.

Tizim tahlilida jarayon subyektlarini belgilash ham muhim. Asosiy subyektlar – bo‘lajak o‘qituvchi va oliy ta’lim muassasasi professor-o‘qituvchisi. Ularning o‘zaro munosabati subyekt-subyekt xarakteriga ega bo‘lishi, talaba tayyor bilimni qabul qiluvchi obyekt sifatida emas, balki o‘z kasbiy rivojlanishining faol ishtirokchisi sifatida qaralishi lozim.

Tizim tahlilining yakuniy natijasi – refleksiv pozitsiyani rivojlantirish jarayonining kognitiv modeli. Unda maqsad, subyektlar, metodologik asos, tarkibiy komponentlar, pedagogik ta’sir vositalari va kutiladigan natijalar o‘rtasidagi dastlabki munosabatlar aniqlanadi.

IKKINCHI BOSQICH – MODEL SINTEZI

Model sintezi tizim tahlilida aniqlangan elementlarni yagona yaxlit tuzilmaga birlashtirishni anglatadi. Bu bosqichda metodologik qoidalar tanlanadi, alohida komponentlarning xususiy modellari ishlab chiqiladi, ularning o‘zaro aloqalari aniqlanadi va

jarayonning umumiy modeli shakllantiriladi. Model sintezining asosiy talabi – tarkibiy qismlarning maqsadga xizmat qilishi va bir-birini to‘ldirishidir.

Manbada refleksiv pozitsiyani rivojlantirish modelining to‘rtta bloki ajratilgan: maqsadli, nazariy-metodologik, mazmunli-jarayonli va natijaviy. Maqsadli blok modelning bosh maqsadini belgilaydi. Nazariy-metodologik blok yondashuvlar, tamoyillar va konseptual qoidalarni birlashtiradi. Mazmunli-jarayonli blok ta’lim mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari va pedagogik shart-sharoitlarni qamrab oladi. Natijaviy blok esa rivojlanish mezonlari, ko‘rsatkichlari, darajalari va kutiladigan natijani ifodalaydi.

Model bloki	**Asosiy mazmuni**	**Yetakchi vazifasi**
Maqsadli	Refleksiv pozitsiyani rivojlantirish maqsadi va vazifalari	Jarayon yo‘nalishini belgilash
Nazariy-metodologik	Refleksiv, tizimli, aksiologik, shaxsiy-faoliyatli yondashuvlar; tamoyillar	Ilmiy-metodologik asos yaratish
Mazmunli-jarayonli	Fanlar mazmuni, muammoli vaziyatlar, refleksiv topshiriqlar, interfaol shakl va metodlar	Rivojlantiruvchi faoliyatni tashkil etish
Natijaviy	Mezonlar, ko‘rsatkichlar, darajalar va kutiladigan natija	Samaradorlikni aniqlash va keyingi rivojlanishni rejalashtirish

Mazkur bloklar mustaqil qismlar sifatida emas, balki yagona tizimning o‘zaro bog‘langan elementlari sifatida ishlaydi. Masalan, maqsadli blokda belgilangan refleksiv pozitsiyani rivojlantirish vazifasi nazariy-metodologik blokdagi yondashuvlar bilan asoslanadi; mazmunli-jarayonli blokdagi metodlar orqali amalga oshiriladi; natijaviy blokda esa mezon va ko‘rsatkichlar yordamida baholanadi.

UCHINCHI BOSQICH – MODELNING TIZIMGA MUVOFIQLIGINI BAHOLASH

Uchinchi bosqichda ishlab chiqilgan modelning real pedagogik jarayonga muvofiqligi tekshiriladi. Uning maqsadi model va o‘rganilayotgan tizim o‘rtasidagi moslikni ta’minlash, modelning belgilangan sharoitlarda jarayonni qay darajada aniq ifodalashini baholashdan iborat. Muvofiqlikni baholash faqat yakuniy bosqichda emas, balki loyihalashning barcha bosqichlarida amalga oshiriladigan uzluksiz nazorat sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Modelning muvofiqligini tekshirishda uning maqsadi va mazmuni o‘rtasidagi izchillik, metodologik yondashuvlarning tanlangan vazifalarga mosligi, mazmunli-jarayonli blokdagi metodlarning amaliy qo‘llanish imkoniyati, diagnostik mezonlarning o‘lchanishi va kutiladigan natijalarning aniq ifodalanganligi hisobga olinadi. Model elementlaridan biri boshqa bloklar bilan aloqasiz qolsa, tizimning yaxlitligi buziladi.

Manbada ushbu bosqichda ishlab chiqilgan modelni majmuaviy pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish orqali tajribada sinovdan o‘tkazish nazarda tutilgan. Bunda tajriba-sinov jarayoni modelning ishlash mexanizmini, pedagogik shart-sharoitlarning yetarliligini va natijalarni aniqlash vositalarining mosligini tekshirishga xizmat qiladi. Biroq mazkur maqolada yangi tajriba natijalari taqdim etilmaydi; uchinchi bosqichning mazmuni manbada bayon etilgan metodik mantiq asosida sharhlanadi.

MODELNI LOYIHALASH ALGORITMI

Manbada modelni loyihalash yetti ketma-ket qadam orqali amalga oshirilishi ko‘rsatilgan. Ushbu algoritm umumiy tizimli bosqichlarni amaliy loyihalash amallariga aylantiradi va tadqiqotchiga modelni izchil ishlab chiqish imkonini beradi.

Qadam	Loyihalash amali	Kutiladigan oraliq natija
1	Modellashtirilayotgan tizim doirasini aniqlash	Obyekt va predmet chegaralari
2	Model maqsadi va vazifalarini belgilash	Maqsad va vazifalar tizimi
3	Jarayon subyektlarini aniqlash	Ishtirokchilar va ularning rollari
4	Rivojlantirish tamoyillarini asoslash	Metodologik-tamoyiliy asos
5	Mazmun, metod va vositalarni aniqlash	Mazmunli-jarayonli mexanizm
6	Natija, diagnostika texnologiyasi va vositalarini rejalashtirish	Mezon, ko‘rsatkich va darajalar
7	Zarur pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish	Modelni amalga oshirish muhiti

MODELNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Refleksiv yondashuv modelning markaziy metodologik tayanchi hisoblanadi. U bo‘lajak o‘qituvchiga o‘z faoliyatini amalga oshirish jarayonidan ma’lum darajada chekinib, uni tashqi nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish, faoliyatning maqsadi va natijasini taqqoslash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash imkonini beradi. Refleksiv yondashuvning muhim jihati shundaki, u o‘qituvchining faqat nimaga erishganini emas, balki qanday yo‘l bilan erishganini, qaysi qarorlar samarali yoki samarasiz bo‘lganini ham tahlil qilishga undaydi.

Tizimli yondashuv refleksiv pozitsiyani o‘zaro bog‘liq komponentlardan tashkil topgan yaxlit hodisa sifatida ko‘rib chiqadi. Uning yordamida modelning maqsadi, mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari, shart-sharoitlari va natijalari o‘rtasidagi munosabatlar aniqlanadi. Tizimli yondashuv modelning alohida elementlarini tasodifiy jamlashdan saqlaydi va ularning umumiy maqsadga xizmat qilishini ta’minlaydi.

Aksiologik yondashuv refleksiv pozitsiyaning qadriyatli mazmunini belgilaydi. Pedagogik faoliyat inson bilan ishlashga qaratilganligi sababli bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchi shaxsining qadr-qimmatini tan olishi, insonparvarlik, adolat, mas’uliyat, hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik qadriyatlariga tayanishi lozim. Aksiologik yondashuv kasbiy bilimlarni shaxsiy e’tiqod va xulq-atvor me’yorlari bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Shaxsiy-faoliyatli yondashuv bo‘lajak o‘qituvchini rivojlanish jarayonining faol subyekti sifatida tan oladi. Bu yondashuvda talabaning shaxsiy tajribasi, mustaqil qarori, o‘z-o‘zini tashkil etishi, o‘z-o‘zini nazorat qilishi va o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoji muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlar hamkorlikka, muammolarni birgalikda hal qilishga va o‘zaro fikr almashishga asoslanadi.

To‘rtta yondashuvning birligi refleksiv pozitsiyani bilim, qadriyat, munosabat va faoliyat uyg‘unligida rivojlantirish imkonini beradi. Ularning birortasini chetda qoldirish modelning mazmunini toraytiradi: faqat bilimga urg‘u berish qadriyatli munosabatni, faqat o‘zini tahlil qilish esa amaliy faoliyatni yetarli qamrab olmasligi mumkin.

MAZMUNLI-JARAYONLI BLOK: RIVOJLANTIRUVCHI MAZMUN VA METODLAR

Mazmunli-jarayonli blok modelning amaliy ishlash mexanizmini ifodalaydi. Manbada pedagogik-psixologik fanlarning deontologik imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish refleksiv pozitsiyani rivojlantirishning muhim yo‘nalishi sifatida ko‘rsatilgan. Bunda umumiy pedagogika, umumiy psixologiya, tarbiyaviy ishlar metodikasi, ijtimoiy pedagogika, muloqot psixologiyasi, pedagogik aksiologiya va amaliy pedagogika kabi fanlarning mazmuni kasbiy-axloqiy jihatlar bilan boyitiladi.

O‘quv materialini refleksiv o‘zlashtirish uchun universal savollardan foydalanish taklif etiladi. Masalan: o‘rganilgan mavzu bo‘lajak pedagogning inson haqidagi tasavvurlarini qanday o‘zgartirdi; mazkur bilimlar o‘z xulq-atvorini mustaqil baholashga yordam beradimi; mavzu mazmunida qanday ma’naviy qadriyatlar aks etgan; o‘quvchilar oldidagi kasbiy burchni anglashga qanday ta’sir ko‘rsatadi; o‘z qarorlarini umumahamiyatli qadriyatlar asosida tartibga solish imkonini beradimi?

Manbada pedagogik-psixologik fanlarning deontologik imkoniyatlarini amalga oshirish algoritmi reprezentativ, evristik, baholovchi, refleksiv va prognostik qadamlar bilan izohlanadi. Reprezentativ qadamda o‘rganilayotgan hodisaning mohiyati anglanadi; evristik qadamda undagi ma’naviy-axloqiy me’yorlar aniqlanadi; baholovchi qadamda hodisa va xatti-harakatlarga munosabat bildiriladi; refleksiv qadamda olingan axborotning shaxsiy va kasbiy ahamiyati aniqlanadi; prognostik qadamda esa kelgusida muammoni hal etish yo‘li rejalashtiriladi.

Refleksiv qadam	Talaba bajaradigan faoliyat	Rivojlantiriladigan jihat
Reprezentativ	Mavzu mazmunini tushunish, asosiy tushunchalarni ajratish	Tanishuv-tahliliy bilim
Evristik	Qadriyat va axloqiy me’yorlarni aniqlash	Qadriyatli yo‘nalganlik
Baholovchi	Hodisa va xatti-harakatlarga asosli baho berish	Mustaqil baholash
Refleksiv	O‘z munosabati va tajribasini tahlil qilish	O‘zini anglash
Prognostik	Muqobil yechim va keyingi harakatni rejalashtirish	Kasbiy o‘zini boshqarish

PEDAGOGIK SHART-SHAROITLAR VA INTERFAOL METODLAR

Refleksiv pozitsiyani rivojlantirish modelining samarali amalga oshishi muayyan pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi. Manbada uchta asosiy shart ajratilgan: mashg‘ulotlarning muammoli-variativ tuzilishi orqali pedagogik o‘zaro munosabatlarda bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv hayotiy tajribasini tarkib toptirish; refleksiv-kasbiy muammolarni hal qilish orqali talabani kasbiy yo‘naltirilgan faoliyatga jalb etish; refleksiv algoritmni ishlab chiqish uchun interfaol o‘qitish shakl va metodlaridan foydalanish.

Birinchi shart – muammoli-variativ ta’lim muhitini yaratish – talabaning mavjud hayotiy va o‘quv tajribasini faollashtiradi. Muammoli vaziyatda tayyor yechim berilmaydi; talaba vaziyatni anglaydi, sabablarni aniqlaydi, bir nechta yechim variantini taklif qiladi va ulardan

birini asoslaydi. Bunday ishlar subyekt-subyekt munosabatlarini kuchaytirib, shaxsiy tajribani kasbiy tajribaga aylantirishga yordam beradi.

Ikkinchi shart – refleksiv-kasbiy muammolarni hal qilishga jalb etish – pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, turli qarashlarni qiyoslash, tanlangan taktikani asoslash, o‘z pozitsiyasini aniqlash, faoliyat natijalarini tanqidiy baholash va motivlarni anglashga doir topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Bunday topshiriqlar tanqidiy va dialogik fikrlash, o‘z-o‘zini kuzatish, baholash, boshqarish hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Uchinchi shart – interfaol shakl va metodlardan foydalanish – refleksiv harakatlarni hamkorlikdagi faoliyatda mashq qilish imkonini beradi. Munozara, debat, “Akvarium”, trening, rolli o‘yin va jamoaviy tahlil talabalarning turli nuqtayi nazarlarni tinglashi, dalil keltirishi, o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqishi va murosali yechim topishiga yordam beradi.

Munozara jarayonida shaxsni emas, g‘oyani tanqid qilish, har bir ishtirokchining fikrini tinglash, dalil mavjud bo‘lsa o‘z qarashini o‘zgartirish, muammoning turli tomonlarini tushunishga intilish qoidalariga amal qilinadi. Debatlar esa mantiqiy va tanqidiy fikrlash, o‘z pozitsiyasini dalillash, savol berish, bag‘rikenglik va hamdardlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Treninglar o‘zini va boshqalarni yaxshiroq tushunish, emotsional holatni anglash, o‘zini boshqarish va teskari aloqani qabul qilish imkonini beradi. Manbada “Avtoportret”, “Niqobsiz”, “Karusel”, “Fazilatlar”, “Men qaysi pillapoyadaman?”, “Shu yerda va hozir” kabi mashqlar tavsiya etilgan.

NATIJAVIY BLOK: MEZONLAR, KO‘RSATKICHLAR VA DIAGNOSTIKA

Natijaviy blok modelda erishilishi ko‘zda tutilgan o‘zgarishlarni ifodalaydi. Manbada refleksiv pozitsiyaning rivojlanganligi motivatsion-qadriyatli, kognitiv va faoliyatli komponentlarning tarkib topishi bilan belgilanadi. Shunga muvofiq, diagnostika talabaning faqat nazariy bilimini emas, balki kasbiy qadriyatlarga munosabati, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishi, o‘z faoliyatini baholashi va uni takomillashtirishga tayyorligini ham qamrab olishi kerak.

Komponent	**Mazmuni**	**Kuzatiladigan ko‘rsatkichlar**
Motivatsion-qadriyatli	Kasbga ichki motiv, pedagogik burch va insonparvar qadriyatlarga munosabat	Kasbiy qiziqish; mas’uliyat; o‘quvchi shaxsini qadrlash; o‘zini rivojlantirish ehtiyoji
Kognitiv	Refleksiya va pedagogik faoliyatni tahlil qilishga oid bilimlar	Vaziyat mohiyatini anglash; sabab-oqibatni aniqlash; muqobil yechimlarni ko‘ra olish; o‘z pozitsiyasini asoslash
Faoliyatli	O‘z faoliyatini nazorat qilish, baholash, boshqarish va qayta loyihalash	O‘z-o‘zini tahlil qilish; teskari aloqadan foydalanish; xatoni tuzatish; keyingi faoliyatni rejalash

Diagnostik ishlar turli usullarni uyg‘unlashtirishi lozim. O‘z-o‘zini baholash, refleksiv kundalik, pedagogik vaziyatlar tahlili, suhbat, kuzatish, guruhiy muhokama va amaliy topshiriqlar bir-birini to‘ldiradi. Bitta test yoki so‘rovnoma natijasi asosida talabaning refleksiv

pozitsiyasi haqida yakuniy xulosa chiqarish maqsadga muvofiq emas. Diagnostika rivojlanish dinamikasini kuzatish va keyingi pedagogik yordamni rejalashtirishga xizmat qilishi kerak.

Manbada o‘zini baholashga yo‘naltirilgan “Men qaysi pillapoyadaman?” mashqida o‘n pog‘onali shkala taklif etiladi: 1–4 pog‘ona o‘ziga past baho berish, 5–7 pog‘ona o‘ziga nisbatan to‘g‘ri baho, 8–10 pog‘ona esa o‘ziga ortiqcha baho berish sifatida talqin qilinadi. Bunday mashq o‘z-o‘zini anglash uchun boshlang‘ich material beradi, biroq uni mustaqil diagnostik hukm sifatida emas, boshqa kuzatuv va tahlil usullari bilan birgalikda qo‘llash lozim.

Refleksiv pozitsiyaning rivojlanish darajalarini belgilashda ko‘rsatkichlarning barqarorligi, mustaqillik darajasi, dalillash sifati, o‘z faoliyatini qayta ko‘rib chiqish qobiliyati va kasbiy qadriyatlarning amaliy qarorlarda namoyon bo‘lishi hisobga olinishi mumkin. Darajalar tavsifi diagnostik vositalar va tanlangan ta’lim sharoitlariga mos ravishda aniq operatsionallashtirilishi zarur.

MUHOKAMA

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, refleksiv pozitsiyani rivojlantirish modelini loyihalash faqat tarkibiy qismlarni sanab o‘tishdan iborat emas. Ular o‘rtasidagi funksional bog‘lanish va rivojlanish mexanizmini belgilash zarur. Tizim tahlili muammoni va boshlang‘ich shartlarni aniqlaydi; model sintezi maqsad, yondashuv, mazmun, metod va natijani yagona tuzilmaga birlashtiradi; muvofiqlikni baholash esa modelning real ta’lim jarayonida ishlash imkoniyatini tekshiradi.

Yetti qadamli algoritm ushbu uch bosqichni amaliy loyihalash jarayoniga aylantiradi. Unda tizim chegaralarini aniqlashdan boshlanib, maqsad, subyektlar, tamoyillar, mazmun va metodlar, diagnostika hamda pedagogik shart-sharoitlarni belgilashgacha bo‘lgan izchil harakatlar ko‘zda tutilgan. Algoritmning afzalligi shundaki, modelning har bir elementi alohida asoslanadi va umumiy maqsad bilan bog‘lanadi.

Modelning to‘rtta bloki o‘zaro to‘ldiruvchi xarakterga ega. Maqsadli blok yo‘nalishni, nazariy-metodologik blok ilmiy asosni, mazmunli-jarayonli blok rivojlantirish mexanizmini, natijaviy blok esa kutiladigan o‘zgarish va baholash mezonlarini belgilaydi. Bunday tuzilma refleksiv pozitsiyani kasbiy tayyorgarlik jarayonining tasodifiy natijasi emas, balki maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayon sifatida ko‘rish imkonini beradi.

Shu bilan birga, modelni amaliyotga tatbiq etishda talabaning individual tajribasi, kasbiy tayyorgarlik bosqichi, ta’lim muassasasining tashkiliy imkoniyatlari va pedagogik muhit xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Refleksiv rivojlanish chiziqli va bir xil tezlikda kechmaydi: muammoli vaziyatlar, teskari aloqa va yangi tajriba talabaning avvalgi qarashlarini qayta ko‘rib chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu bois modelda qayta aloqa va tuzatish mexanizmi bo‘lishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. Bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv pozitsiyasi shaxsiy tajriba, kasbiy qadriyatlar, pedagogik bilim va o‘z faoliyatini ongli boshqarishning o‘zaro bog‘liqligida namoyon bo‘ladigan murakkab sifatdir.

2. Refleksiv pozitsiyani rivojlantirish modelini loyihalash tizimli yondashuv asosida uch bosqichda amalga oshiriladi: tizim tahlili, model sintezi va modelning o‘rganilayotgan pedagogik jarayonga muvofiqligini baholash.

3. Loyihalash algoritmi yetti qadamni qamrab oladi: tizim doirasini aniqlash; maqsad va vazifalarni belgilash; subyektlarni aniqlash; tamoyillarni asoslash; mazmun, metod va vositalarni tanlash; natija va diagnostikani rejalashtirish; pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish.

4. Modelning maqsadli, nazariy-metodologik, mazmunli-jarayonli va natijaviy bloklari yagona tizimni tashkil etadi. Ularning uyg‘unligi motivatsion-qadriyatli, kognitiv va faoliyatli komponentlarning birgalikda rivojlanishiga xizmat qiladi.

5. Refleksiv, tizimli, aksiologik va shaxsiy-faoliyatli yondashuvlar modelning metodologik yaxlitligini ta’minlaydi. Ularni muammoli ta’lim, refleksiv-kasbiy topshiriqlar, munozara, debat, trening va o‘z-o‘zini tahlil qilish mashqlari bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

6. Diagnostika ko‘p manbali bo‘lishi, talabaning o‘z-o‘zini baholashi, pedagogik vaziyatlardagi xatti-harakati, dalillash qobiliyati va faoliyatni qayta loyihalash ko‘nikmalarini qamrab olishi zarur.

Amaliy taklif sifatida oliy ta’lim muassasalarida pedagogik-psixologik fanlar mazmuniga refleksiv topshiriqlarni tizimli kiritish, pedagogik amaliyotdan keyin refleksiv tahlil mashg‘ulotlarini tashkil etish, talabalarning refleksiv kundalik yuritishini yo‘lga qo‘yish hamda natijalarni individual rivojlanish xaritasi asosida kuzatish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son. [2]

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ–3775-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. [3]

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni. [4]

4.Dakhin A.I. Pedagogik modellashtirish: tabiati, samaradorligi va ishonchliligi // Pedagogika. – 2003. – № 4. – B. 21–26. [5]

5.Arxangelskiy S.I. Oliy maktabda o‘quv jarayoni: tashkil etish, boshqarish va metodik asoslar. – Moskva: Oliy maktab, 1998. – 368 b. [6]

6.Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va magistrlari uchun uslubiy qo‘llanma. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillar instituti nashriyoti, 2021. – 68 b. [1]